

Drobné historické struktury jako paměť krajiny a její historická stopa

Kyselka, I.: Small Historic Landscape Structures as Landscape Memory and its Historical Track of. *Životné prostredie*, 2014, 48, 1, p. 9 – 14.

The article deals with the differentiation, origin, function and significance of so called small historical landscape elements for the value of the cultural landscape. In the first part of the article is shown their specificity within individual European cultures and the changes in the rural landscape in 1945 documented on the loss of detail and human scale of the landscape. The focus of the article consists in the dividing of small landscape elements according to their origin, is mentioned their current status and recovery options. Gradually, are described: field structure and their boundaries (bulks, border stones), the old roads, bridges and alleys, small religious buildings, monuments and memorials small, small romantic buildings as a part of composed landscape in the vicinity of aristocratic mansions, observation and hunting towers, archaeological monuments, wells, fences, cellars, barns, historical technical structures (mills, sawmills, hammer mills, lime kilns, bunkers, triangles), and recent and current structures (constructions of socialist agricultural cooperative farms, mobile operators towers, wind farms, etc). The article also points to the need of good examples of local initiatives and activities to improve their environment, because only thanks to them become small landscape elements alive and really well maintained.

Key words: historical landscape elements, cultural landscape, field structures, religion buildings, technical structures, local initiatives

Cestujeme-li autem, na kole, nejlépe však pěšky značně rozmanitou evropskou krajinou a jsme-li jen trochu všímaví, nacházíme téměř ve všech jejích končinách kromě významných přírodních i kulturních pozoruhodností něco, co zejména v posledních dobách nazýváme *historickou stopou* nebo *pamětí krajiny*. Různorodost a pestrost těchto krajinných detailů je dána nejen geologicky podmíněnou členitostí terénu, ale zejména rozdílnou tradicí využívání území a jeho dotváření zemědělstvím, osídlením, výrobou i náboženskými a kulturními zvyklostmi. Většina návštěvníků si povšimne v Čechách a na Moravě kamenných barokních figurálních plastik, v keltských a severských zemích menhirů a runových kamenů, ve vinařských regionech umně skládaných kamenných teras a v pasteveckých oblastech kamenných zídek či živých plotů. Tyto prvky zůstávají v krajině jako doklady historie jejího užívání a vnímání. Jak bychom k nim měli dnes přistupovat? A přináší i naše doba do krajiny něco, co vytrvá desetiletí či staletí a bude se možno nazývat historickou stopou?

Změny v naší venkovské krajině v letech 1945 – 1989

Zásadní politické a ekonomické změny po druhé světové válce a zejména podstatná změna režimu v Československu, ale i ve většině zemí střední a jihovýchodní Evropy měly významné dopady na krajinu. Až do poloviny 20. století byla velká část venkovanů úzce svázaná s půdou. Lidé byli se svým polem, loukou, lesem, rybníkem či cestou prakticky v každodenním

styku. Tento kousek krajiny tvořil jakousi rozšířenou část domu každého hospodáře stejně jako dvůr, chlévy i zahrada. Při práci zde také trávil většinu času. Prostor byl tedy vysoce účelně uspořádán, ale také, aniž to bylo přímým záměrem, esteticky dotvářen. Všechny krajinné detaily jako mez, remízek, úvozová cesta, stromořadí či solitérní strom na rozcestí, kříž, boží muka nebo upravená studánka nebyly jen samoúčelně estetické, ale také velmi funkční prvky. Něco podobného, jen v poněkud velkorysejší formě platilo pro četné úpravy krajiny prováděné velkými feudálními vlastníky – šlechtou nebo církví. Ty vytvořily mnohé, dodnes zásadní dominanty místního rázu krajiny, jakými jsou alej, poutní kaple, lovecký zámeček, pomník, upravená vyhlídka či vodní nádrž.

Toto tradiční využívání krajiny a péči o ni jako o účelné a příjemné pracovní a životní prostředí změnily zejména poválečné přesuny obyvatel, následné převlastnění a kolektivizace. Odsun prakticky veškerého německého obyvatelstva nejen z pohraničí a jeho nahrazení lidmi, kteří při nejlepší vůli nemohli mít k novému prostředí žádný vztah a teprve nyní, ve třetí generaci si jej pomalu a bolestně vytvářejí. Mnohé odlehlejší obce byly dosídleny jen zlomkem původního počtu obyvatel, pokud nezánikly úplně. Kolektivizace dokončila v celé zemi tuto ztrátu identity a degradaci hospodářů na traktoristy a lesní dělníky. Snaha o účelnou socialistickou velkovýrobu spojenou s paušálně prováděnými melioracemi způsobila ztrátu mnoha polních cest, stromořadí, polních mezí a remízů s kříži, drobných suchých luk

či mokřadů, které byly nemilosrdně začleněny do širokých lánů nebo smrkových monokultur.

Vývojové trendy vedoucí ke změnám v krajině se vždy jinak a zdánlivě snadněji hodnotí s odstupem času. Politické zadání té doby – potravinová soběstačnost a likvidace soukromovlastnických návyků s cílem smazání rozdílů mezi městem a venkovem se z dnešního odstupu ukázala jako mylná se známými důsledky.

Je nutno přiznat, že intenzifikaci lesní a zemědělské výroby spojené se ztrátou přírodních i estetických hodnot krajiny se nevyhnuly ani západní státy. Díky kontinuitě vlastnictví a absenci ateistické ideologie se však změny neprojevily tak hluboce a fatálně jako v některých socialistických zemích.

Vývoj v krajině od roku 1990 do současnosti

Po roce 1989 se mohlo zdát, že i ve venkovské krajině dojde k pozitivním změnám. Byl vyhlášen Program obnovy vesnice, který podpořil specifickou roli venkova a snažil se o pozitivní změnu jeho podoby i oživení jeho tradic a identity. V konkurenčních podmínkách evropského zemědělství a ztráty východních trhů však zemědělství přestalo být hlavním zaměstnavatelem na venkově. Nejisté zisky dusily očekávaný rozvoj rodinných farem. V České republice jen zhruba 10 % půdy je obhospodařováno svými vlastníky, zbytek je pronajatý transformovaným družstvům nebo novým zemědělským společnostem.

Obtížné hledání práce v odlehlejších oblastech a v malých obcích vede k jejich vysídlování a následnému spontánnímu zarůstání či cílenému zalesňování okolní zemědělské krajiny. Mizí tak její typická drobná mozaika a pestrost co do velikosti, tak i do využití ploch. Z mnoha socialistických středisek živočišné výroby se stávají nevzhledné a zarostlé brownfields. V krajině se objevují nové prvky a dominanty – přenosové věže mobilních operátorů, větrné a fotovoltaické elektrárny, bioplynové stanice, golfové hřiště. Tyto převážně velkorozměrové stavby na sebe výrazně poutají pozornost a původní jemné členění struktury krajiny tak opticky ustupuje do pozadí.

Zemědělské pozemky a jejich hranice

Štěpánek (1994) uvádí, že „velikost, tvar a členění pozemků (tzv. plužina) ve vztahu k sídlu, k reliéfu a líniovým útvarům jako jsou vodní toky nebo komunikace tvoří jeden ze základních prvků krajinného rázu většiny regionů“. I když byly velkovýrobou a změnami ve využití území mnohde setřeny, v podobě záhumenků, mezí, zídek a plotů lze plužinu i dnes, zejména v podhorských oblastech, vystopovat. Důležitou součástí tohoto členění byly jeho *hranice – cesty, stromy, hranečnický, ploty*, ale zejména *meze*. Meze a *remízky* měly navíc na svazích významnou funkci protierozní, komunikační (často podél nich vedly cesty), orientační i estetickou. Dlouhé svahy

rozčleněné pravidelnou soustavou mezí s rozptýlenými stromy, keři a balvany vytvářely v krajině důležité, často již vymizelé lidské měřítko a krajinný detail. Dochované či nově budované meze se v zemědělské krajině stávají významným útočištěm typické a místy již vzácné drobné polní květeny i fauny. V závislosti na geomorfologii území mají tyto prvky často výrazně lokálně odlišný charakter. Například ve Svratecké hornatině i jinde se vyskytují tzv. kamenice nebo terasy budované z kamenů vnesených z polí. V Orlických horách nalezneme důkladně budované meze s příkopy s doprovodem mohutných jasanů, lip a javorů působící jako velkoryse komponovaná alejová krajina v okolí panských sídel. Mimořádně cennou historickou strukturou jsou *katastrální, pastevní, revírní či zemské hranečnický, rozcestníky, trojmeznicí* apod. Několik historických zemských hranečnicků při silnicích je zapsáno jako památky. Patří k neustále poškozovaným a tedy stále vzácnějším historickým dokladům zasluhujícím ochranu. Hranečnický zemské historické hranice moravsko-české a moravsko-slezské se stále ztrácejí a je velkou zásluhou některých nadšenců, kteří je na vlastní náklady tu a tam obnovují.

Historické cesty a s nimi související prvky

Z historických map lze snadno vyčíst, o kolik hustší byla cestní síť před zemědělskou kolektivizací a jak snadno prostupné a cestními stromořadími členěné bylo území, kde je dnes jediný lán. Štěpánek (1994) k tomu poznamenává, že „tam, kde nová silnice opustila trasu původní historické cesty, se vzácně dochovaly staré komunikace včetně zbytků jejich dláždění, někdy i patníků. Jsou li vyjeté na skalní podloží, bývají v něm často zřetelné rýhy vyjeté okovanými koly. Typické zaříznuté *staré úvozové cesty* jsou dnes již málokdy používané, proto jsou často zarostlé nebo byly zahrnuty. Významnější cesty byly dříve štetovány, tj. vyloženy kameny z polí, případně opatřeny zídkami či patníky.“ Důležitější cesty bývaly doprovázeny *ovocnými, lipovými, jasanovými i jinými alejemi*. Marie Terezie dokonce přikázala výsadbu alejí podél státních komunikací zákonem. Přitom Kocourková (1994) k tomu připomíná, že „bylo doporučeno i lesní cesty lemovat jiným druhem, než převládá v okolním porostu“. Důležitá byla i výsadba solitér na rozcestích, často v kombinaci se sochou, křížkem nebo alespoň svatým obrázkem. Pozornost zasluhují rovněž *cestní mostky a lávky*, zejména kamenné, obloukové, místy dokonce kryté.

Malé sakrální stavby

Myšlení venkovského člověka minulých staletí, který jako projev vděčnosti Bohu za dosavadní život a vyprošení si požeňování pro léta příští věnoval nemalé prostředky pro zviditelnění tohoto svého vztahu, je pro naši racionální sekularizovanou dobu a společnost jen málo pochopitelné. Dokladů lidové zbožnosti je přitom zejména v ka-

tolických krajích celá řada. *Obrázky na stromech, kříže, památné kameny, sloupy, boží muka, zvonice a kapličky* po vesnicích, na jejich okrajích, při cestách i křižovatkách, dnes už často bývalých, patří neodmyslitelně k naší krajině. Štěpánek (1994) k tomu píše: „Za nejstarší boží muka lze považovat tzv. sloupová boží muka (jako symbolika Krista bičovaného u sloupu) z období pozdní gotiky a renesance sestávající ze čtvercového soklu, štíhlého dřívku a lucerny s malým křížkem nahoře. Lucerna bývá zpravidla prázdná, někdy vyplněná a malovaná nebo zdobená reliéfem.“ Tato boží muka jsou hojně rozšířená např. na jihozápadní Moravě. K nejčastějším typům božích muk patří boží muka hranolovitého tvaru ovlivněná barokem nebo empírem, obvykle opatřená prejzovou stříškou s křížkem. Další typ, nazývaný na Moravě někdy jako *poklona* tvoří přechod ke kapličce. Má průčelí jako portál s mřížkou a výklenkem pro obrázek či sochu.

Od počátku 18. století se začaly stavět i *kapličky* většího barokního tvaru, zpravidla lemované čtyřmi stromy. Kapličky a poutní chrámy stavěné obvykle na místech výjimečných zjevení nebo zázračných uzdravení se často nacházejí na dominantních kopcích a návrších, kde tvoří zakončení křížových cest, budovaných od doby baroka k upevnění mariánské úcty. Štěpánek uvádí: „V horských krajích s rozptýleným osídlením lze nalézt *dřevěné zvonice*. Zpravidla se jedná o jednoduché hranolovité stavby, kdy buď je zvon uzavřen v rámci věžičky nebo (častěji) je ze spodní části stavby vysunut kmen s vrcholovou vidlicí, v níž je zvon umístěn a kryt šindelovou stříškou.“

Co do počtu nad božími mukami zřejmě převládají *kříže*. Ty byly zpočátku vysoké dřevěné, řidčeji kamenné, s plechovou malovanou postavou Krista. V jiných krajích se od poloviny 19. století začaly stavět různé kříže litinové (obr. 1). Bývá na nich vyryto jméno a bydliště donátora, citát z Písma či jiný lidový zbožný verš, případně jméno zemřelého, na něhož má být vzpomenu. Litinové kříže byly pak vystřídány kříži kamennými, mramorovými, které nebyť komunistického přerušeni, stavěly by se asi dodnes, jak to dokládají četné současné příklady tohoto typu z Bavorska či Rakouska. *Sloupy se sochami světců* nacházíme nejčastěji v intravilánu obcí na náměstích či u kostelů a kaplí, v některých krajích i ve volné krajině. Nejčastěji se setkáváme se sv. Janem Nepomuckým u mostů, ale lze nalézt i mariánské, trojiční i další plastiky zejména na rozcestích a jiných důležitých místech. Stržení mariánské sloupy na Staroměstském náměstí v roce 1918 jen pár dní po vyhlášení samostatnosti

Obr. 1. Klasický litinový kříž s kamenným soklem, v pozadí rekonstrukce zejména technického zabezpečení státních hranic (Jelení Pláň na Šumavě, 2009). Foto: Igor Kyselka

Československa odstartovalo první vlnu ničení údajných symbolů Rakousko-Uherska a doby temna. V souvislosti se socializací vesnice, scelováním pozemků a stavbou dopravní a technické infrastruktury padlo za oběť mnoho malých i větších sakrálních staveb. Nedávno uzavřená veřejná soutěž *Jak vyfotografovat krajinu*, zaměřená právě na drobné sakrální stavby ukázala, kolik těchto neuvěřitelně rozmanitých, starších i mladších, cennějších i zcela obyčejných kultovních detailů naší krajiny, přes rozsáhlé ničení i přímé krádeže v posledních desetiletích, dosud zbylo. Umístění křížů a soch světců má své opodstatnění a určuje kompoziční vazby v prostoru. Neměly by tedy dle Kocourkové (1994) být bezdůvodně přemísťovány. Je-li to opravdu nezbytně nutné, např. z důvodu výstavby komunikace, doporučuje se instalovat plastiku na vhodném a viditelném místě v blízkém sousedství původní lokalizace.

Rozhledny, vyhlídky a posedy

Pořádnou věž, resp. hlásku musel mít každý středověký hrad, který byl zpravidla stavěn na takovém místě, odkud byl nejlepší výhled na blížící se armádu nebo kupeckou karavanu. V komponovaných krajinách 19. století se tyto stavby objevují jako *územní dominanty*, ale současně aby umocnily zážitek z krajiny o další dimenzi. Jako příklad můžeme uvést lednický Minaret, valtickou Rajsnu nebo několik úchvatných vyhlídek kolem Vranova nad Dyjí. Ale opravdové rozhledny primárně určené pohledu do širého kraje začaly být budovány až s počátky organizované turistiky (obr. 2). Během 19. a počátku 20. století vyrostlo takové množství krásných rozhle-

Obr. 2. Příklad jedné z mnoha novodobých rozhleden (Anenský vrch v Orlických horách, 2013). Foto: Igor Kyselka

den nebo jen můstku a zábradlí na příhodných místech umožňujících daleký rozhled, že v českých zemích bylo dosaženo jedné z nejhustších sítí tohoto druhu v Evropě. Špidlík (1991) uvádí, že velcí lidé ducha (mniši, poustevníci, mystikové) rádi vystupovali na hory nejen pro různá zjevení a že tam byli „Bohu blíže“, ale protože na horách viděli svět ve skutečném uspořádání a z potřebného nadhledu. *Vyhlídkovým bodem* se může stát každé místo, z něhož se otevírá často zcela netušená krajinná scenerie. Díky knize *Letem českým světem 1898 – 1998* (Kolektiv, 1999), srovnání týchž fotografických záběrů významných míst naší země po sta letech) je bohužel patrná tendence spíše opačná – většina vyhlídek a průhledů je beznadějně zarostlá, řada rozhleden byla zrušena a zbourána. Snad jedině *mysliveckých posedů*, díky oblíbené mužské zálibě, celkově přibýlo. Některé posedy solidně postavené, opatřené okénky a pohodlným sezením opravdu pozitivně dotvářejí krajinnou scenerii, jiné jsou však jen necitlivým ořezáním a natlučením hřebíků a ráhen do zdravého stromu. Množství často navštěvovaných posedů v revíru navíc činí večerní romantickou procházku po okraji lesa značně nejistou až životu nebezpečnou. Jedním z pozitivních trendů popřevratového vývoje je snaha o pozvednutí místního cestovního ruchu. Vznikají nejen cyklostezky, naučné stezky, informační tabule, místní expozice, ale i vyhlídky a rozhledny. Sympatický je i nápad podmíne-

ní povolení výstavby dalšího kusu ze stále houstnoucí sítě unifikovaných věží mobilních operátorů se spojením funkce rozhledny.

Pomníky a drobné památníky

Zřejmě nejstaršími památkami tohoto typu jsou tzv. *kamenné baby* a *smírčí kříže*. Ač jsou někdy spojovány již s cyrilometodějskou misí, většina jich pochází z pozdního středověku a raného novověku jako doklad o spáchaném zločinu či neštěstí. Jde většinou o zakulacené kříže či reliéfně znázorněné kříže na plochých kamenech. Někdy bývá doplněn ještě vražedný nástroj (nůž, sekera). K nejstarším pomníkům v pravém slova smyslu zřejmě patří památníky na významných bojištích, vystavěné v 18., 19. nebo až ve 20. století. Samostatnou kapitolou jsou pak *pomníčky padlým z první světové války*, stojící na návsi prakticky každé obce. Jejich součástí nebo v jejich blízkosti jsou i památníky obětem z druhé světové války, obvykle s menším počtem jmen. Tragédie a smrt jsou vůbec nejčastějším a velmi vděčným tématem památníků a pomníčků mimo sídla. Ať už to jsou pomníky válečné nebo *pomníčky tragédií* na silnicích, vodách a skalách. Přestože jejich umělecká úroveň je velmi různá, i ony tvoří paměť krajiny a vypovídají něco o době a okolnostech, kdy vznikly.

Méně četné, o to však zajímavější, jsou pomníky jiných událostí, např. loučení evangelíků s vlastí (Růžový palouček) nebo pobytu a působení různých významných osobností (např. císař Josef II. u Bílé Vody ve Slezsku či u Rousínova, Jiří Wolker jako skaut u Lipnice nad Sázavou, S. K. Neumann, Rudolf Těsnohlídek a Josef Ressel u Bílovic nad Svitavou nebo Jára Cimrman u Synalova). Unikátním dílem v tomto směru je Lesnický Slavín – soubor studánek, pomníčků, vyhlídek, laviček a palouků s exotickými dřevinami – věnovaný především osobnostem českého lesnictví, budovaný zejména ve 20. a 30. letech 20. století v rozsáhlém celku příměstských lesů Školního lesního podniku Masarykův les Křtiny Mendelovy univerzity v Brně.

Specialitou jsou pak i poměrně novodobé stavby, jako jsou památník na počest budování meliorací z roku 1965 u Škrdlovic, památník pozemkové reformy za první republiky nebo památník komplexním pozemkovým úpravám z 90. let 20. století na katastru Hlízova u Kutné Hory (Lipský, Šantrůčková, Weber a kol., 2011).

Drobné romantické stavby komponovaných krajín v okolí šlechtických sídel

Počínaje renesancí se nejčastěji v zámeckých parcích, ale později i v širším okolí šlechtických sídel objevují nejrozličnější, nejčastěji drobné, někdy však i svými rozměry i architekturou docela úctyhodné stavby, jejichž účelem bylo zejména zatraktivnění panských vycházek, případně loveckých vyjížděk. Právě *lovecké tématice a mytologii* je řada chrámů a pavilonů věnována. Vzpomeňme např.

jen Lovecký zámeček, Kapli Sv. Huberta a Dianin chrám – Rendez-vous v Lednicko-valtickém areálu. Jako současní krajinných kompozic byly mnohdy zakomponovány a architektonicky příslušně upraveny historické myslivny. Přestože tyto komponované areály nejsou tak hojné jako např. boží muka a poutní místa s křížovými cestami, o to pestřejší je slohové spektrum v nich dochovaných staveb. Nalezneme zde *romantické grotty, umělé středověké zříceniny, gotické kaple, chrámky, vítězné oblouky a obelisky, antic-ké chrámky a gloriety* i *romanticky pojaté hospodářské dvory* (Nový Dvůr u Lednice). Stavební i další stopy velkoryse komponovaných krajin jsou bohužel často dnes již téměř nečitelné a jen dobové mapy a grafiky dávají tušit, kudy vedly aleje, hráze, kanály, schodiště či průhledy. Vzhledem k *anglikanizaci* větší části našich parků se mimo nejexponovanější okolí šlechtických sídel pravidelné úpravy včetně stavebních prvků nezachovaly, zato najdeme četnější hodnotné příklady romantických krajinných úprav. K nejrozsáhlejším a nejnámějším patří jihočeský Červený Dvůr, Hlubocko, středočeské Veltrusy, severočeský Krásný Dvůr, středomoravské lichtenštejnské Nové Zámky u Litovle, jihomoravské Vranovsko-Bítovsko a pochopitelně nepřekonatelný Lednicko-valtický areál, světové kulturní a přírodní dědictví UNESCO od roku 1996. Přes postupnou devastaci některých těchto areálů, díky své poloze v hraničním pásmu (Vranovsko, Valticko), je většina těchto objektů dnes chráněna a mimo hlavní nebezpečí. Ohrožení někdy přichází spíše z titulu nevhodného komerčního využití objektu (Hraniční zámeček). I zde platí odvěké památkářské dilema, zda horší pro památku je totální zpustnutí a devastace nebo její nákladná a nevratná stavební přeměna pro komerční využití. Řešení bývá někde uprostřed, což je obvykle to nejtěžší.

Archeologické památky

Tyto památky jsou často velmi nenápadné a nejsou-li v terénu označeny, často si jich vůbec nevšimneme. V širším pojetí se zdaleka netýkají jen dob prehistorických, ale lze mezi ně zahrnout i všechna *keltská, germánská i slovanská hradiště i středověké stavby znatelné jen v půdoryse* jako *zaniklé tvrže, obce* (západomoravský Pfaffenschlag) a mnohé jiné. V nedávné minulosti vzedmutá vlna keltománie zaměřila pozornost také na toto ještě nepříliš prozkoumané období našich dějin, přestože doložených hradišť a dalších sídel není zdaleka tolik jako v částech západní Evropy s delším a intenzivnějším keltským osídlením a prokázání opravdových menhirů, dolmenů a kultovních míst vůbec náleží spíše do oboru geomantie.

Největší hrozbou archeologických památek je *černá archeologie*, díky níž bylo navěky ztraceno mnoho cenného a díky čemuž je někdy lépe mnohá přehlédnutelná místa ani příliš v terénu neoznačovat. K ochraně pravděpodobných kultovních kamenů může sloužit snad jen pověst, že hrozné věci začnou se dít tomu, kdo se pokusí jej z původního místa odtáhnout.

Archeologické památky, ač mnohdy skryté a bez příslušných informací někdy i v terénu přehlédnutelné mají svůj význam už jen proto, že jsou často opředeny mnohými lidovými pověstmi a na plné objevení svého významu teprve čekají. Jejich energetický potenciál i celkový genius loci je však mnohdy značný.

Studny a studánky

Na první pohled ne tak viditelným, turisticky však zcela zásadním krajinným detailem jsou *studánky, prameny* či *napajedla*. Nacházíme je prakticky po celé republice, častěji ovšem v lesích a v podhorských oblastech. „Nejčastější jsou jednoduché úpravy z plochých kamenů či pár prken s výtokem, nebo jen s možností nabrání. V krajích s kopaničářským osídlením se lze ještě občas setkat s vnitřně vyzděnými nebo vybetonovanými studnami (Štěpánek, 1994).“ Z našich nížin již prakticky zmizely vahadlové studny typické pro Velkou uherskou nížinu. Při turistických značkách se dnes většinou setkáváme s prameny vyzděnými, případně i vyzdobenými obrázkem či nápisem. Již zmíněný soubor lesních objektů – Lesnický Slavín, jakož i celé okolí Brna, se vůbec může pochlubit velkým množstvím podchycených a pomníčky okrášlených pramenů, daným jednak příznivými hydrologickými poměry a jednak tradiční péčí ochranářských i místních vlastivědných sdružení.

Stavby a struktury obecních humen

Humno označuje původně otevřené místo s udusanou hlínou, kde se mlátilo obilí. Na Moravě a jižním a západním Slovensku se tak nazýval mlat ve stodole, někde zahrnoval celou stodolu. V dnešním chápání jde nejčastěji o prostranství za stodolou, resp. za zahradou (častěji se užívá množné číslo humna), které tak vymezuje širší prostor přechodu venkovské zástavby do krajiny. Stavby a struktury, které se zde nacházejí, představují pestrou a někdy velmi zajímavou směs. Jde o méně nápadné artefakty, ale díky nové výstavbě a zániku starých forem drobného hospodaření stále vzácnější. Vedle zpevněných výjezdů z humen do polí se jedná zejména o různé *ploty*. Nejstarší z nich bývají vypletené, dále z vodorovných trámů mezi sloupky, šindelové a nejčastější tyčkové (drátěné nejsou historické). Zajímavé a dnes vzácné jsou i kamenná či dřevěná *ohrazení pastvin*. V prostoru humen se setkáváme i s různými hospodářskými stavbami jako *stodoly, kůlny, seníky, špýchary, sklípky* či *ovocné sušárny*. Charakter rázovité lidové architektury mají však dnes jen vzácně, záleží na oblasti. Opravdu živé jsou dnes jen *vinné sklípky*, které vytvářejí u některých obcí celé rozsáhlé kolonie a uličky a mnohé svůj historický ráz již zcela ztratily. Většina těchto staveb však dosluhuje a jejich dokumentace je proto důležitá. Pokud se podaří je zachránit, bývají často přeneseny do skanzenů lidové architektury.

Historické technické struktury krajiny

Kdysi zcela cizorodé prvky v průběhu své existence již téměř dokonale splynuly s krajinou. Týká se to hlavně mlýnů. *Větrné mlýny* holandského i německého typu svého času docela výrazně ovlivňovaly ráz našich rovinných krajin. K mnohem častějším *vodním mlýnům* patřily náhony, vodní skluzy, stavidla na hlavním toku a často s mlýnem související malé pily, hamry apod. K těmto technickým stavbám lze přiřadit i *malé obecní vápenky, násypy lesních a řepářských železnic, pás pohraničního opevnění z třicátých let, objekty Hitlerovy dálnice Wien – Breslau nebo Brno – Zlín, či dnes již velmi vzácné různé konstrukce státní triangulace.*

Krajinné technické prvky současné i nedávno minulé

Že se využití a vzhled krajiny neustále mění, je vidět právě na nových stavbách, nejčastěji pro potřeby zemědělství a technické infrastruktury. K těmto zpravidla nevábným konstrukcím patří *meliorační šachtice, betonová polní hnojiště, vítkovické senážní věže, ocelokolny, napaječky a železné ohrady pastevních areálů, ale také dodnes funkční vodojemy, regulační stanice plynovodů, vedení vysokého napětí, vysílací věže mobilních operátorů a v poslední době stále častější vrtule větrných a zrcadlové plochy fotovoltaických elektráren, jakož i válce bioplynových stanic.* Zatím jsou vnímány spíše jako narušení krajinného rázu mj. také proto, že jejich podoba příliš nerespektuje fakt, zda jsou v Pomoraví, na Vysocíně nebo v Jeseníkách. Setkáme-li se však ještě dnes se stále vzácnějšími dřevěnými sloupy elektrického vedení, či kamennými *silničními patníky*, může naše vnímání již nabýt sentimentality nad pomíjivostí i těchto prvků. Opakuji zde teorii vyslovenou v této souvislosti Janem Lacinou, že totiž i v krajině se nám začíná něco líbit, až když to začne mizet. Budou se tedy tyto stavby našim vnukům za 100 let zdát stejně idylické a hodné ochrany jako se dnešní stoleté stavby zdají nám?

* * *

Zákon č. 20/1987 Sb. O státní památkové péči sice termín drobná památka nezná, přesto však mnohé z nich, zejména drobné církevní a technické památky jsou do seznamu památek zařazeny. Podstatné však je, že díky solitérním stromům, křížům, božím mukám, studánkám, alejím, mezím atd. vnímáme krajinu, která tak není jen neuchopitelným prostorem, ale i místem k zastavení. Krajina, kde je odkud a kam se porozhlédnout a potěšit, je pochopitelně atraktivní pro rekreaci a pro turistiku, ale nejen pro ni. I místní obyvatelé potřebují občas vyrazit za humna a projít se příjemnou krajinou. Například v rakouské oblasti Weinviertel, hned za jihomoravskými hranicemi si lze všimnout, že turistické značky nepropoují jen dálkové cíle jako u nás, ale tvoří také *větší či menší okruhy charakteru naučných stezek kolem obcí* spojující míst-

ní kaple, studánky, vyhlídky či sklepní uličky. K tomu četné kulturní a folklorní slavnosti spojené s ochutnávkou místních plodů, specialit a hlavně vína. Výsledkem je, že i tento turisticky zdánlivě nepřítulivý kraj má dnes velmi slušný příjem z turistického ruchu. Nutno říci, že místní naučné stezky či vycházkové okruhy vznikají již i stále častěji v našich obcích.

Nejdůležitější v tomto ohledu je však jedno. Ochota a nadšení skupiny místních obyvatel, kterým není lhostejné, kde a jak žijí a chtějí, aby se v jejich kraji líbilo i jiným. Bez složitého dumání nad získáním těch nejvýhodnějších dotací, avšak po poradě s příslušnými odborníky vysadí na mez a podél cesty řadu stromů a keřů, vyčistí a zprovozní místní studánku, postaví u ní lavičku či přístřešek, vysekají od náletových dřevin starou úvozovou cestu a narovnájí, očistí a případně natrou křížek za vesnicí. Ostatně tam, kde jen nečekají a něco se už děje, si státní i nevládní prostředky snadněji hledají cestu. Jde o typický doklad toho jak na globální otázky dávat lokální odpovědi.

Zde je nutno poznamenat jednu významnou aktuální pozitivní skutečnost. Na základě novely zákona č. 291/2009 Sb., kterým se mění zákon č. 252/1997 Sb. o zemědělství, ve znění pozdějších předpisů mohou zemědělci získat podporu na zachování a zakládání krajinných prvků, které hrají v krajině významnou stabilizační roli. Jde o meze, terasy, travnaté údolnice, skupiny dřevin, stromořadí a solitérní dřeviny. K 19. dubnu 2012 bylo v České republice evidováno 42 491 krajinných prvků o celkové výměře 2 170 ha. Věřme, že touto právní úpravou se zastaví jejich dosavadní stálý úbytek.

Krajiny bez těchto místně typických krajinných prvků působí podobně jako masově stavěná sídliště, která se od sebe v mnoha městech vůbec neliší. Jejich obyvatelé jsou pak jako lidé bez domova. Každý, kdo se na hledání ztracené či pozapomenuté tváře jednotlivých částí naší krajiny aktivně podílí, činí hodně pro to, aby tomu tak nebylo.

Článek představuje upravenou verzi příspěvku publikovaného ve sborníku z konference Venkovská krajina 2006 a ze Spisů Zeměpisného sdružení 2/2010.

Literatura

- Kocourková, J.: Vesnice: Přírodní prostředí vesnice. Brno: Ústav územního rozvoje, 1994, 126 s.
Kolektiv: Letem českým světem 1898–1998, Studio JB, 1999, Praha, 854 s.
Lipský, Z., Šantrůčková, M., Weber, M. a kol.: Vývoj krajiny Novodvorská a Žehušicka ve středních Čechách. Praha: Karolinum, 2011, 202 s.
Špidlík, T.: K vyšším věcem jsem se narodil, Alverna, Praha, 1991, 446 s.
Štěpánek, V.: Poznávací znamení krajiny. In: Obnova venkovské krajiny, zvláštní číslo časopisu Veronica, Brno, 1994, 6 s.

Ing. Igor Kyselka, CSc., kyselka@uur.cz
Ústav územního rozvoje, Brno, Jakubské náměstí 3, 601 00 Brno